

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره دوم (پیاپی ۲۸)، تابستان ۱۳۹۸

شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی X۴۷۶-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۲۰۰-۱۸۳

پیامدهای اقتصادی اجرای طرح هادی در روستاهای دهستان انجیراب شهرستان گرگان

علیرضا خواجه شاهکوهی*؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱۱/۰۹

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۱۰/۲۸

چکیده

طرح هادی با هدف هدایت روستاها در ابعاد کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، در صدد آن است که رفاه نسبی را برای روستاییان فراهم آورد. این در حالی است که در خصوص تأثیر مثبت این طرح تردید وجود دارد و در بعضی از مناطق روستایی اثرات معکوس گذاشته و نارضایتی روستاییان را به همراه داشته است. در این تحقیق تلاش شده تا به سنجش رضایت‌مندی روستاییان از اثرات اقتصادی طرح هادی روستایی در دهستان انجیراب از توابع شهرستان گرگان پرداخته شود. روش تحقیق در این مطالعه توصیفی-تحلیلی و جامعه آماری این پژوهش، شامل کلیه سرپرستان خانوارهای ساکن در دهستان انجیراب (به تعداد ۶۸۸۱ خانوار) بوده که با استفاده از فرمول کوکران ۳۰۸ نفر سرپرست خانوار به عنوان نمونه، به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب و مورد سنجش قرار گرفته‌اند. روایی ظاهری پرسشنامه توسط کارشناسان ذیربط تأیید و پایایی آن با انجام پیش‌آزمون و محاسبه ضریب آلفای کرونباخ (۰/۷۴) بوده است. نتایج حاصل از آزمون تحلیل عاملی در قالب چهار مؤلفه نشان می‌دهد که میزان تغییرات ارزش زمین داخل بافت روستاها (با واریانس ۲۰/۲۵ درصد از مقدار ویژه) به عنوان مهم‌ترین عامل و افزایش درآمد حاصل از اجرای طرح (با واریانس ۱۹/۶۳ درصد از مقدار ویژه)، بهبود شرایط اشتغال (با واریانس ۱۴/۶۸ درصد از مقدار ویژه) و میزان سرمایه‌گذاری اقتصادی (با واریانس ۱۳/۹۳ درصد از مقدار ویژه) از مهمترین پیامدهای اقتصادی اجرای طرح هادی در روستاهای مورد مطالعه می‌باشد. همچنین نتایج حاصل از چرخش عامل‌ها به روش واریماکس نشان می‌دهد که از ۲۰ متغیر وارد شده در تحلیل عاملی اکتشافی، تنها ۱۵ متغیر که دارای بار عاملی بالای نیم درصد بوده، باقی مانده است.

واژگان کلیدی: طرح هادی، رضایت‌مندی روستاییان، تحلیل عاملی، دهستان انجیراب.

(۱) مقدمه

توسعه روستایی از دیرباز به عنوان یک واژه هنجاری، دارای سختی‌هایی در ارزیابی و اندازه‌گیری و تشخیص بوده است و به تبع آن، سیستم اجتماعی و اقتصادی و کالبدی روستایی نیز با گذشت زمان متنوع‌تر و پیچیده‌تر شده است. این توسعه در مسیر تحول خود به یک فرآیند چند وجهی و چند سطحی تبدیل شده است که گذر از این فرآیند و رسیدن به هدف توسعه نیازمند درک درست ساختار اجتماعی-اقتصادی و اکولوژیکی روستاهاست (Hualou Long & et al, 2011: 1049-1105)؛ به طوری که در برنامه‌های توسعه روستایی بهبود در همه ابعاد و جنبه‌های حیات انسانی مد نظر است (عناستانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۰۳). از مهم‌ترین ابعاد و عناصر توسعه پایدار روستایی، توجه به توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی به منظور کاهش آسیب‌پذیری مناطق روستایی است (پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۲)؛ بطوری که در مسیر برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در حوزه طرح‌های توسعه کالبدی روستاها آنچه که بیشتر مورد توجه قرار گرفته، طرح هادی روستایی بوده است که با هدف اصلی فراهم نمودن بستر تجدید حیات است. اجرای طرح هادی از جمله اقداماتی است که در بهبود نسبی زندگی مردم و علاقه‌مندی بیشتر روستاییان به ماندن در روستا مؤثر است (رهنمایی و شاه-حسینی، ۱۳۸۶: ۱۰۱). این طرح، با استفاده از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های خود می‌تواند زمینه‌ساز بهبود تسهیلات عمومی و رفاهی شود (زبردست، ۱۳۷۶: ۱۳). از جمله مشکلات این طرح آن است که هزینه اجرای آنها بسیار زیاد و قابل مقایسه با هزینه تهیه آنها نیست و تقریباً تمام هزینه‌های اجرای طرح‌ها بر عهده دولت است. عدم هماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی در تهیه و به‌ویژه در اجرای طرح مشکل دیگری است که طرح هادی با آن مواجه است، علاوه بر آن با توجه به تنوع مناطق روستایی کشور از نظر عوامل اقلیمی، توپوگرافی، اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی ضوابط و معیارهای ارائه شده در تمام مناطق کشور یکسان است و این امر مشکلاتی را برای اجرای طرح هادی به وجود می‌آورد (کلانتری و خواجه-شاهکوهی، ۱۳۸۱: ۶۹). به دنبال اجرای طرح‌های هادی، روستاها نه تنها از لحاظ محیطی-کالبدی، بلکه از نظر اجتماعی و اقتصادی نیز در حال دگرگونی هستند. اکنون پس از گذشت دو دهه از تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی، ارزیابی پیامدهای اجرای آنها در ابعاد گوناگون موضوع مهمی است که می‌تواند از یکسو، پیامدهای اجرای طرح را در روستاها مشخص کند و از سوی دیگر، با شناسایی ضعف‌ها و قوت‌های موجود، اطلاعات لازم برای مدیریت بهتر طرح‌های ذکر شده را فراهم نماید.

در این زمینه توجه به این نکته ضروری است که بسیاری از طرح‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی به مرحله ارزیابی نمی‌رسند؛ بنابراین، توسعه‌گران روستایی به ندرت از پیامدهای کوتاه مدت و بلندمدت آن مطلع می‌شوند (زرافشانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵۴). از این رو، برای تشخیص این که آیا روش‌های انتخاب شده برای تحقق این برنامه‌ها و طرح‌ها مناسب بوده و یا این که این طرح‌ها تا چه حد به اهداف خود

نایل شده است و ارزشیابی کلیه طرح‌های توسعه روستایی به‌طور عام و بررسی پیامدهای اقتصادی اجرای طرح‌های هادی روستایی به‌طور خاص ضرورت دارد و همین‌طور آگاهی از دستاوردهای این طرح‌ها برای جامعه روستایی ایران ضروری است (شماعی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۶). هر چه این شناخت اصولی‌تر، علمی‌تر و دقیق‌تر باشد، تبیین و بازنگری آن بهتر خواهد بود (زیاری، ۱۳۷۸: ۱۳). اگر فرض کنیم دهستان انجیراب از توابع بخش مرکزی شهرستان گرگان تمام این شرایط را داراست، آیا دستگاه مسئول اجرای این طرح، توانایی اجرای صحیح آن را دارا بوده است؟ بنابراین ضرورت مطالعه و بررسی و تحلیل پیامدهای اقتصادی حاصل از اجرای طرح‌های هادی می‌تواند در رشد و توسعه روستاهای منطقه تأثیر بسزایی داشته باشد. در همین راستا، با توجه به مطالب اشاره شده، سؤال اساسی تحقیق حاضر این است که؛ مهم‌ترین پیامدهای اقتصادی حاصل از اجرای طرح هادی در ناحیه مورد مطالعه کدام‌اند؟

۲) مبانی نظری

امروزه در میان نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلفی که در حوزه توسعه روستایی ارایه شده است، چهار دیدگاه بیش از سایر نظریات مورد توجه قرار گرفته است: دیدگاه اکولوژیک، دیدگاه کالبدی (فیزیکی)، دیدگاه مرکزیت یا بررسی مناسبات بیرونی و در نهایت دیدگاه کارکردی (آمار و صمیمی شرمی، ۱۳۸۸: ۴۴). بر مبنای دیدگاه کالبدی که یکی از مؤلفه‌های مهم برنامه‌ریزی توسعه روستایی به‌شمار می‌رود (Liu, 2007: ۵۶۴)، منابع طبیعی و انسانی بدون تجهیز و فراهم نمودن بسترها و زیرساخت‌های لازم جهت استفاده از آنها، نمی‌توانند عاملی در فرایند توسعه باشند و یا در فرایند توسعه روستایی مورد استفاده قرار گیرند. این زیرساخت‌ها شامل طرح‌های عمران روستایی می‌شوند که سو و فراهم نمودن بستر مورد نیاز برای تسهیل تولید اقتصادی و فعالیت‌های توسعه‌ای از سوی دیگر دارند (پژوهشکده سوانح طبیعی، ۱۳۸۸: ۱۴۷). در این زمینه، همان‌طور که اشاره شد یکی از مهم‌ترین برنامه‌هایی که در مسیر برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در حوزه طرح‌های توسعه کالبدی روستاها مورد توجه قرار گرفته است، طرح هادی روستایی است (مولائی هاشجین، ۱۳۸۶: ۱۰۶).

طرح هادی روستایی با در پیش گرفتن رویکردی مبتنی بر محوریت تحولات کالبدی در توسعه روستاها، به اجرای پروژه‌هایی پرداخت که همگی در پی دگرگون ساختن کالبد روستاها و به تبع آن دستیابی به توسعه روستایی بودند تأثیر دوگانه‌ای بر توسعه منابع انسانی و فراهم ساختن فضای مناسب برای جذب و نگاهداشت آن از یک (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۵: ۴۷). طرح هادی یا به عبارتی طرح جامع توسعه روستایی، راهنمای مصوبی برای هدایت عملیات سازندگی و آبادانی در روستاها، با آگاهی از وضعیت فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی آنها است (شهبازی، ۱۳۸۹: ۲۲۵). در واقع، طرح هادی طرحی است که ضمن ساماندهی و اصلاح بافت موجود، میزان و مکان گسترش آتی و نحوه استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف را بر حسب مورد در قالب مصوبات

طرح‌های ساماندهی فضا و سکونتگاه‌های روستایی یا طرح‌های جامع ناحیه‌ای تعیین می‌نماید (غفاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲)، که می‌تواند زمینه را برای توسعه روستاها در سایر ابعاد شامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراهم سازد (مولائی‌هشجین، ۱۳۸۶: ۱۰۶). در قالب طرح هادی روستایی، پروژه‌های عمرانی- کالبدی مختلفی در سطح روستاها اجرا می‌شوند که برخی از مهم‌ترین آنها شامل احداث و اصلاح پیاده‌روها و شبکه معابر و میداين، توسعه فضای سبز، اصلاح و پوشش انهار و کانال‌های آب داخل روستا، احداث و تکمیل سیل‌بند و سیل برگردان، آماده‌سازی اراضی پیش‌بینی شده برای گسترش آبی روستا، احداث و تکمیل شبکه دفع فاضلاب و غیره هستند (عزیزپور و حسینی حاصل، ۱۳۸۷: ۴۳).

اگرچه تکیه و تمرکز اصلی طرح هادی بر جنبه‌های فیزیکی و کالبدی استوار شده است، اما بدون تردید، این تغییر و دگرگونی در کالبد روستاها، دیگر ابعاد محیط روستایی را نیز تحت تأثیر قرار خواهد داد (وارثی و صابری، ۱۳۸۸: ۳). همچنان که نتایج مطالعات متعدد در این زمینه حاکی از آن است که اجرای طرح هادی روستایی به عنوان یک متغیر بیرونی، وارد روستا می‌شود، بر ساختارهای روستا اثر می‌گذارد، این ساختارها شامل ابعاد چهارگانه فیزیکی-کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی روستا است. طرح هادی با مبنای تغییر و تحول در ساختار فیزیکی-کالبدی بخشی از فرآیند توسعه روستایی به شمار می‌رود؛ زیرا خطوط اصلی این طرح‌ها در قالب تغییرات بیرونی یا کالبدی روستا خلاصه می‌شود. بدین سبب در این مقطع حرکت‌های اولیه در مورد تهیه و اجرای طرح‌های کالبدی، طرح‌های هادی یا بهسازی روستاها که هدف آن، توزیع بهینه‌ی خدمات و نیز ایجاد کالبدی مناسب برای فراهم کردن بستری برای بهبود جریان توسعه اقتصادی-اجتماعی در روستا بود، به شکل جدی‌تر مورد توجه قرار گرفت (عنابستانی و احمدی، ۱۳۹۱: ۹۴).

از مهم‌ترین نیازهای انسان می‌توان به عاطفه و عشق، اوقات فراغت و تفریح، آموزش و تعلیم و تربیت، آزادی و امنیت، مسکن مناسب، زیباگرایی، حقوق سیاسی یا مشارکت و فرصت‌های اجتماعی، بهداشت و سلامتی، نیازهای اکولوژیک و کیفیت زندگی آینده و نیازهای ثانویه، از جمله عدالت، توزیع درآمد و ثروت، امنیت اجتماعی و شرایط کار و اشتغال و... اشاره کرد. اما آنچه قطعی است، نخستین گام در فرآیند توسعه توجه به «نیازهای انسانی» است تا انسان روستایی و محیط روستا برای شروع فعالیت‌های توسعه‌ای مهیا شوند (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷۲). بنابراین، در فرآیند تهیه و اجرای طرح هادی در نواحی روستایی، باید میزان رضایت‌مندی و مطلوبیت مردمان محلی را از نحوه اجرای طرح مورد مطالعه و سنجش قرار داد، چرا که نارضایتی آنها باعث ایجاد خلا عظیم در اجرای طرح و عدم توسعه کالبدی مناسب در نواحی روستایی می‌گردد. با توجه به اهمیت طرح‌های هادی روستایی و اثرات چندگانه آنها در ابعاد مختلف زندگی روستاییان، تحقیقات متعددی پیرامون بررسی و ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی بر زندگی روستاییان صورت گرفته است. که می‌توان به نتایج مطالعات ذیر اشاره نمود:

فیشر و همکاران^۱ (۲۰۰۵)، در ارزیابی اثرات اقتصادی-اجتماعی و زیست‌محیطی پروژه‌های روستایی در چین نشان دادند که بیشترین تأثیر این پروژه‌ها در ابعاد اقتصادی و زیست‌محیطی بوده است. این در حالی است که بر اساس ماهیت تحولات اجتماعی، پیشنهاد شده است که بایستی در طولانی مدت انتظار بروز اثرات اجتماعی بیشتری را داشت (فیشر و همکاران، ۲۰۰۵: ۵۲). هامر و همکاران^۲ (۲۰۰۹)، در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که توسعه‌ی ساخت و سازهای مسکونی و تفریحی باعث تغییر در چشم‌اندازهای روستایی و تقاضا برای زمین شده است (Hammer and et al, 2009: 2690). سیفرید و بوجوروا (۲۰۱۱)، در مطالعه خود در خصوص مشکلات و چالش‌های دستیابی به توسعه روستایی، وجود مشکلات مالی و پایین بودن سطح آگاهی و شناخت روستاییان در خصوص طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی را به عنوان مهم‌ترین چالش‌های توسعه کالبدی-فیزیکی روستا در نظر گرفته‌اند (Siegfried and Budjurova, 2011: 112). در مطالعه دیگری، لانگ و همکاران (۲۰۱۲)، در ارزیابی توسعه کالبدی در مناطق روستایی چین، مهم‌ترین مشکلات و موانع اجرای طرح‌های توسعه کالبدی-فیزیکی را شامل ضعف در سیاست‌گذاری دولتی و نبود انگیزه‌های کافی برای توسعه عمرانی روستاها، تقلید از طرح‌های شهری و از بین رفتن بافت سنتی روستاها، کمبود منابع مالی جهت اجرای طرح‌ها و پروژه‌های توسعه کالبدی، عدم توجه کافی به توسعه مناطق روستایی و تأکید بیش از حد بر صنعتی‌سازی و شهرنشینی، سنتی‌بودن کشاورزی و شکاف درآمدی بین مناطق روستایی - شهری و پراکندگی مناطق روستایی و موقعیت جغرافیایی آنها دانسته‌اند (Long et al, 2012: 1096-9). شیچی و همکاران (۲۰۱۲)، در مطالعه‌ای به بررسی نقش اصلاحات زیرساختی-فیزیکی در دستیابی به توسعه متوازن نواحی روستایی-شهری پرداخته‌اند. بر اساس نتایج تحقیق مشخص شد که ایجاد و توسعه اصلاحات زیرساختی نقش بسیار مهمی در دستیابی به توسعه هماهنگ اجتماعی-اقتصادی بین مناطق روستایی و شهری دارد. با توجه به یافته‌های پژوهش، ضعف مدیریتی و نبود اعتبارات کافی و عدم حمایت مالی از روستاییان برای ایجاد اصلاحات، ایجاد مسایل زیست‌محیطی و آسیب رساندن به طبیعت در روستا، وجود برخی مشکلات فنی در اجرای طرح‌ها، مشارکت پایین افراد محلی در برخی مناطق و آشنایی پایین دست‌اندرکاران طرح‌ها با شرایط اجتماعی-فرهنگی مناطق روستایی، از مهم‌ترین مشکلات اجرای اصلاحات زیرساختی-فیزیکی می‌باشند که سبب کاهش اثربخشی فعالیت‌ها می‌شوند (Shijie et al, 2012: 1114-8).

آسایش (۱۳۸۶)، نیز در مطالعه برنامه‌های عمرانی روستایی قبل از انقلاب اسلامی، مشکلات این برنامه‌ها را عدم دخالت مردم در سطوح برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و تمرکز بیش از حد امور در مرکز و نبود ضمانت اجرایی در برنامه‌ها می‌داند. پاپلی‌یزدی و همکاران (۱۳۸۶)، مهم‌ترین مشکلات طرح‌های هادی روستایی درایران را هزینه زیاد، عدم جلب رضایت و مشارکت روستاییان، منابع مالی اندک و فقدان زیرساخت‌های کلی برنامه‌ریزی

۱ Fischer et al.

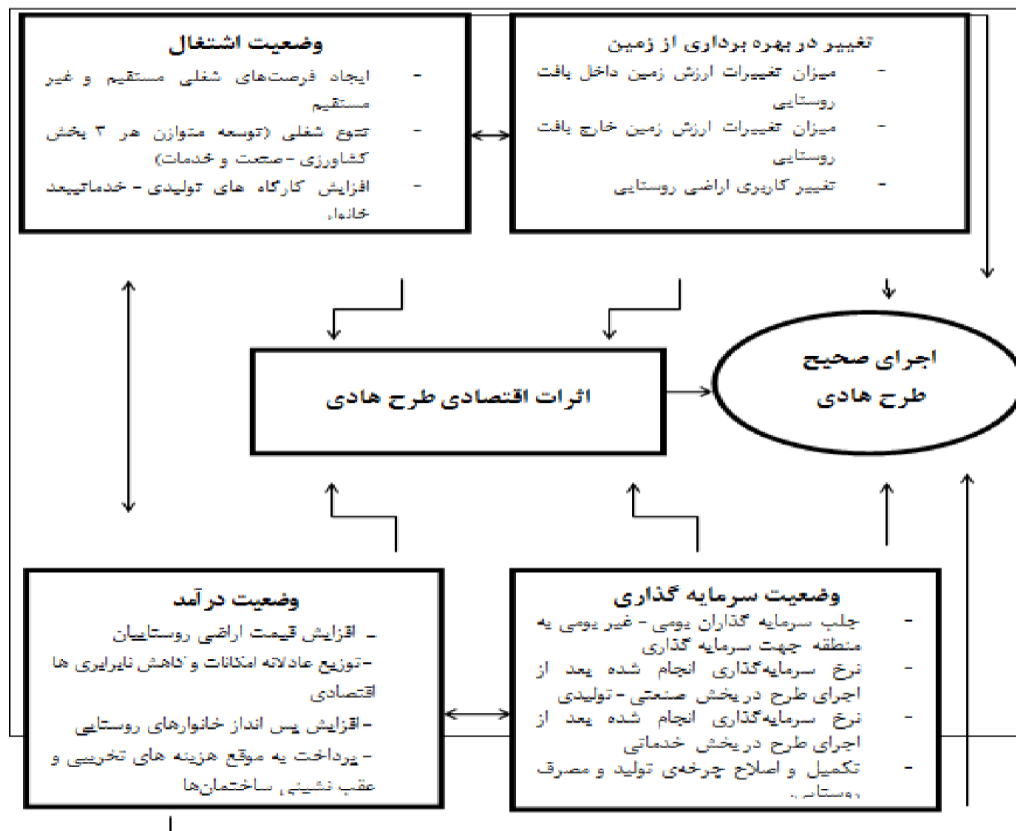
۲ Hammer and et al

روستایی و شهری می‌دانند. حق‌پناهی و دهقانی (۱۳۸۸)، نیز به این نتیجه رسیدند که طرح هادی موجب بهبود زندگی مردم و امیدواری آنان به سکونت در روستاها شده اما عواقب زیست‌محیطی مطلوبی بر جای نگذاشته است. یافته‌های مرادی و همکاران (۱۳۸۸)، در شهرستان بیرجند نیز نشان می‌دهد که طرح‌های باعث مهاجرت معکوس اهالی منطقه حاجی‌آباد شده است. نصیری (۱۳۸۸)، در مطالعه خود به این نتیجه رسید که اجرای طرح‌های هادی روستاها باعث بهبود وضعیت سکونتگاه‌های روستایی در روستاهای شهرستان زنگان شده است و به روستاییان نوعی اعتماد و امید به زندگی بخشیده است. سواری و همکاران (۱۳۹۱)، به تحلیل عوامل تأثیرگذار بر رضایتمندی روستاییان از طرح‌های هادی پرداخته و نتایج پژوهش نشان داد که رضایتمندی اکثریت ۸۶/۵ درصد روستاییان نسبت به طرح‌های کم و متوسط بود. رضائی و همکاران (۱۳۹۱)، در مطالعه خود بر روی بررسی مشکلات زیست‌محیطی اجرای طرح هادی در روستای سرین دیزج در شهرستان اسکو متمرکز شده‌اند. بر اساس نتایج بدست آمده مشخص شد که مهم‌ترین مشکلات زیست‌محیطی ناشی از اجرای طرح هادی روستایی در روستای سرین دیزج به ترتیب اولویت شامل آسیب دیدن گونه‌های جانوری و گیاهی در محدوده اجرای طرح‌ها، فرسودگی و تخریب چشم اندازهای طبیعی، گسترش آلودگی زیست‌محیطی به ویژه هوا به دلیل عدم مکان‌یابی مناسب دفع زباله‌ها و پسماندها در روستا، آسیب رساندن به منابع آبی روستا و جاری شدن آب‌های سطحی در برخی از بخش‌های روستا و از بین بردن خاک در محدوده اجرای طرح‌ها بودند (رضائی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱).

عنابستانی و اکبری (۱۳۹۱)، در پژوهشی به ارزیابی نقش طرح‌های هادی در توسعه‌ی کالبدی روستاها از دیدگاه روستاییان پرداخته و یافته‌های پژوهش نشان داد، بیشترین اثرگذاری طرح‌های هادی در روستاها در بُعد بازگشایی و نوسازی شبکه‌ی معابر روستایی روی داده است. همچنین یافته‌های عنابستانی (۱۳۹۳)، در خصوص عوامل ساختاری - نهادی مؤثر بر مشارکت مردم در فرآیند اجرای طرح‌های هادی روستایی، نشان داد که ارتباط معنادار و نسبتاً قوی با ضریب ۰/۴۷۷ بین عوامل ساختاری - نهادی مؤثر بر مشارکت مردم در فرآیند اجرای طرح‌های هادی روستایی وجود دارد. شمعی و همکاران (۱۳۹۳)، به ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های بر سکونتگاه‌های روستایی شهرستان نیشابور، پرداخته و به این نتیجه رسیدند که پس از اجرای طرح، در زمینه کالبدی، شاخص معابر بهبود یافته است و شاخص محیط‌زیست روستا شامل آرامستان، دفع زباله، فاضلاب، فضای سبز و جمع‌آوری آب‌های سطحی مورد توجه قرار نگرفته است. در ابعاد اجتماعی، شاخص میزان مهاجرت، مشارکت و رضایتمندی و در بُعد اقتصادی، شاخص‌های سرمایه‌گذاری و اشتغال در وضعیت مطلوبی قرار دارند. همچنین مطالعات شکور و شمس‌الدینی (۱۳۹۳)، در راستای سنجش تحقق‌پذیری ابعاد اجتماعی - اقتصادی اجرای طرح هادی در روستای کناره از توابع شهرستان مرودشت، نشان داد که اجرای طرح هادی در روستای کناره به لحاظ برآوردن اهداف اقتصادی - اجتماعی طرح در زمینه‌ی بهبود محیط‌زیست و زندگی روستاییان موفق بوده و توانسته موجبات رضایتمندی نسبی ساکنین روستا را فراهم بیاورد. نتایج یافته‌های تحقیق

عناستانی و همکاران (۱۳۹۳)، در بررسی میزان رضایت جوامع روستایی از مکان‌یابی کاربری‌ها در طرح هادی روستایی، نشان داد که رضایتمندی مردم از مکانیابی‌های پیشنهادی به طور کلی در حد پایین ارزیابی شده است و به علت اینکه مردم در آفرینند تهیه و تصویب این طرح‌ها حضور ندارند، مسایل و مشکلات و خواسته‌های آنها در طرح لحاظ نشده است.

مرور نتایج یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که سمت و سوی بسیاری از مطالعات انجام گرفته برای ارزیابی طرح‌های هادی غالباً شرایط کالبدی طرح‌ها و در برخی موارد هم ارزیابی ابعاد اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار گرفته کمتر مطالعاتی یافت می‌شود که بصورت خاص پیامدهای حاصل از بُعد اقتصادی را مورد واکاوی قرار دهد. بر همین اساس پژوهش حاضر در صدد تحلیل پیامدهای اقتصادی حاصل از طرح‌های در ناحیه مورد مطالعه می‌باشد. با توجه به ادبیات نظری و پژوهش‌های گذشته، مؤلفه‌ها و نشانگرهای ارایه شده در این مطالعات، فهرستی جامع از متغیرها و نشانگرهای مرتبط با اثرات اقتصادی اجرای طرح هادی در مناطق روستایی تدوین شد. فهرست اولیه نشانگرهای کیفی و نظری بر اساس قرابت و همگنی مفهومی و محتوایی در قالب چهار مؤلفه شامل تغییر در بهره برداری از زمین، وضعیت درآمدی، وضعیت اشتغال و وضعیت سرمایه گذاری دسته‌بندی شده و بر مبنای آن الگوی مفهومی پژوهش ذیل ترسیم گردید.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶

۳ روش تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ درجه نظارت و کنترل، میدانی و از لحاظ گردآوری اطلاعات از نوع شبه آزمایشی است. با توجه به موضوع تحقیق، رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. در تحقیق حاضر ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه است که داده‌های مورد نیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی گردآوری شده است. در بخش میدانی ابزار مشاهدات مستقیم، مصاحبه و توزیع پرسشنامه بوده است. جامعه آماری پژوهش حاضر را کلیه سرپرستان خانوارهای ساکن در تمامی روستاهای دهستان انجیراب از توابع بخش مرکزی شهرستان گرگان (۶۸۸۱ خانوار) تشکیل می‌دهد که شامل ۱۹ روستا بوده (آمار نفوس و مسکن سرشماری، ۱۳۹۵) و با استفاده از فرمول کوکران ۳۰۸ نفر به عنوان نمونه انتخاب شده است (طبق جدول ۱). ابزار گردآوری داده‌ها و اندازه‌گیری متغیرها، پرسشنامه محقق ساخته است که به منظور بهبود روایی محتوایی پرسشنامه، از نظرات اساتید، کارشناسان و صاحب‌نظران توسعه روستایی بهره برده شد و سؤال‌های پرسشنامه چندین بار مورد بازبینی و اصلاحات لازم در آن اعمال شد. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد و مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده برای مؤلفه‌های اصلی پرسشنامه ۰/۷۴ به دست آمده است. نتایج تحقیق در دو بخش توصیفی (شامل فراوانی، درصد فراوانی، میانگین و انحراف معیار) و استنباطی (تحلیل عاملی-تحلیل همبستگی) ارائه گردید.

جدول ۱. نحوه انتخاب نمونه‌ها برای تکمیل پرسشنامه در روستاهای دهستان انجیراب بر حسب تعداد خانوار

شهرستان	بخش	دهستان	نام روستا	تعداد خانوار (سرشماری ۹۵)	تعداد پرسشنامه
گرگان	بخش مرکزی	انجیراب	توشن	۲۹۹	۱۳
		انجیراب	سعداباد	۵۳۶	۲۴
		انجیراب	فته باغ	۳۹	۲
		انجیراب	ابراهیم آباد	۵۲	۲
		انجیراب	فخرآباد و گلندتاریکی	۴۸۹	۲۲
		انجیراب	زنگیان	۱۲۳۰	۵۵
		انجیراب	اوجابن	۲۲۱	۱۰
		انجیراب	شیرعلی آباد	۱۳۶	۶
		انجیراب	قلعه محمود	۴۷۴	۲۱
		انجیراب	لاملنگ	۱۷۷	۸
		انجیراب	سلیمان تپه	۷۹	۴
		انجیراب	مامایی	۱۲۹	۶
		انجیراب	سیستانی محله	۲۴۸	۱۲
		انجیراب	کریم آباد	۸۵۷	۳۸
		انجیراب	محمدآباد	۷۴۶	۳۳
انجیراب	امیرآباد	۱۱۶۹	۵۲		
کل نمونه				۳۰۸	

جدول ۲. ویژگی فردی اجتماعی پاسخگویان

درصد	وضعیت تأهل	درصد	گروه سنی	
۷۶/۷	متأهل	۱۷/۵	۲۹-۲۰	کمترین گروه سنی
۲۳/۳	مجرد	۳۷/۳	۳۹-۳۰	بیشترین گروه سنی
درصد	مدرک تحصیلی		۳۹/۸	میانگین گروه سنی
۳۴/۴۱	بی سواد	کمترین درصد	درصد	وضعیت اشتغال
۱۱/۳۶	ابتدای	بالاترین درصد	۴۶/۱	شغل اصلی (کشاورزی)

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶

به منظور بررسی و تحلیل پیامدهای اقتصادی اجرای طرح هادی در روستاهای مورد مطالعه و تعیین مقدار واریانس تبیین شده در شاخص‌های (تغییر در بهره برداری از زمین، افزایش درآمد، بهبود شرایط اشتغال و میزان سرمایه‌گذاری اقتصادی) استفاده گردیده است که بدین منظور تعداد ۱۵ سؤال در قالب طیف لیکرت و به صورت پنج گزینه‌ای (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم) طراحی شده که در عامل‌های جداگانه دسته‌بندی شده‌اند.

طبق اطلاعات جدول ۳، از میان گویه‌های مطرح شده به منظور ارزیابی پیامدهای اقتصادی اجرای طرح هادی در روستاهای مورد مطالعه، در شاخص «میزان تغییرات ارزش زمین داخل بافت روستایی»، متغیر تغییر کاربری اراضی روستایی با بالاترین میانگین (۵۳/۴)، در شاخص «وضعیت اشتغال» متغیر ایجاد فرصت‌های شغلی مستقیم و غیر مستقیم با بالاترین میانگین (۳/۷۹)، در شاخص «وضعیت درآمدی»، متغیر افزایش قیمت اراضی روستاییان با بالاترین میانگین (۳/۳۱)، در شاخص «وضعیت سرمایه گذاری» متغیر جلب سرمایه گذاران بومی- غیر بومی به منطقه جهت سرمایه گذاری، با بالاترین میانگین (۳/۴۹)، به عنوان مهم‌ترین پیامدهای اقتصادی اجرای حاصل از طرح هادی در روستاهای مورد نظر می‌باشند.

جدول ۳. بازتاب اقتصادی حاصل از اجرای طرح هادی

ابعاد	متغیرها	مجموع وزن‌ها	میانگین رتبه‌ای
تغییر در بهره برداری از زمین	میزان تغییرات ارزش زمین داخل بافت روستایی	۵۰۲	۳/۴۵
	میزان تغییرات ارزش زمین خارج بافت روستایی	۴۸۰	۲/۶۵
	تغییر کاربری اراضی روستایی	۴۶۱	۲/۳۰
وضعیت اشتغال	ایجاد فرصت‌های شغلی مستقیم و غیر مستقیم	۵۸۷	۳/۷۹
	تنوع شغلی (توسعه متوازن هر ۳ بخش کشاورزی-صنعت و خدمات)	۵۱۱	۳/۴۲
	افزایش کارگاه‌های تولیدی-خدماتی	۴۸۸	۳/۱۹
وضعیت درآمد	افزایش قیمت اراضی روستاییان	۶۳۰	۳/۳۱
	توزیع عادلانه امکانات و کاهش نابرابری‌ها اقتصادی	۴۶۰	۲/۸۰
	افزایش پس‌انداز خانوارهای روستایی	۴۳۰	۲/۳۱
	پرداخت به موقع هزینه‌های تخریبی و عقب‌نشینی ساختمان‌ها	۴۴۸	۲/۴۵
	کاهش خسارات مالی حاصل از تخریب باغات و اراضی روستایی	۴۵۰	۲/۵۱
وضعیت سرمایه گذاری	جلب سرمایه‌گذاران بومی- غیر بومی به منطقه جهت سرمایه‌گذاری	۵۵۹	۳/۴۹
	نرخ سرمایه‌گذاری انجام شده بعد از اجرای طرح در بخش صنعتی-تولیدی	۴۸۰	۳/۰۹
	نرخ سرمایه‌گذاری انجام شده بعد از اجرای طرح در بخش خدماتی	۴۵۸	۲/۴۸
	تکمیل و اصلاح چرخه‌ی تولید و مصرف روستایی	۴۷۱	۲/۹۱

ماخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶

به‌منظور تشخیص مناسب بودن داده‌های مربوط به مجموعه متغیرهای مورد تحلیل در خصوص پیامدهای اقتصادی حاصل از اجرای طرح هادی، از آزمون بارتلت و شاخص KMO بهره گرفته شد. معنی‌داری آزمون بارتلت در سطح اطمینان ۹۹ درصد و مقدار مناسب KMO (جدول ۴)، حاکی از همبستگی و مناسبت متغیرهای مورد نظر برای انجام تحلیل عاملی بود.

جدول ۴. مقدار ضریب KMO عوامل مؤثر بر رضایت مندی روستاییان از اجرای طرح هادی

Sig	Bart let test	KMO	مجموعه مورد تحلیل
۰/۰۰۰	۷۳۲/۴۵۴	۰/۶۷۶	پیامدهای اقتصادی حاصل از اجرای طرح هادی

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶

عامل‌های استخراج شده مجموعه مورد تحلیل پیامدهای اقتصادی حاصل از اجرای طرح هادی در دهستان انجیراب، همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی در جدول (۵) ارائه شده است. همچنین، به‌منظور استخراج و دسته‌بندی عامل‌ها، از معیار مقدار پیشین استفاده گردید و عامل‌هایی مد نظر قرار گرفت که مقدار ویژه آنها از یک بزرگتر بوده است. با توجه به نتایج کسب شده در جدول ذیل، عامل نخست از بین چهار عامل استخراجی تحت عنوان عامل "تغییر در بهره برداری از زمین" با مقدار ویژه ۵/۳۸ به تنهایی تبیین کننده ۲۰/۲۵ درصد از واریانس کل مجموعه مورد تحلیل بود. پس از آن، عامل دوم با نام عامل "وضعیت درآمدی" با

مقدار ویژه ۵/۱۲ توانسته است ۱۹/۶۳ درصد از واریانس کل را تبیین نماید. در نهایت، عامل‌های سوم (وضعیت اشتغال) و چهارم (وضعیت سرمایه‌گذاری) با مقدار ویژه‌های ۳/۹۰ و ۳/۲۷ به ترتیب در حدود ۱۴/۶۸ و ۱۳/۹۳ درصد از واریانس کل را تبیین نموده‌اند. به طور کلی، این چهار عامل در مجموع ۶۸،۴۹ درصد واریانس کل را تبیین کرده‌اند که حاکی از میزان واریانس بالای تبیین شده توسط عامل‌های استخراج شده دارد.

جدول ۵. عوامل استخراج شده از تحلیل عاملی

عامل‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس مقدار ویژه	درصد واریانس تجمعی
تغییر در بهره برداری از زمین	۵/۳۸	۲۰/۲۵	۲۰/۲۵
وضعیت درآمدی	۵/۱۲	۱۹/۶۳	۳۹/۸۸
وضعیت اشتغال	۳/۹۰	۱۴/۶۸	۵۴/۵۶
وضعیت سرمایه‌گذاری	۲/۲۱	۱۳/۹۳	۶۸/۴۹

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶

همچنین نتایج جدول ۶، وضعیت قرارگیری مجموعه متغیرهای مرتبط با موضوع تحقیق را نشان داده است. بطوری که با توجه به عوامل استخراج شده با فرض واقع شدن متغیرهای دارای بار عاملی بزرگتر از ۰/۵ پس از چرخش عامل‌ها به روش واریماکس و نام‌گذاری عامل‌ها، در نهایت از ۲۰ متغیری که در معادله تحلیل عاملی اکتشافی وارد شدند، تنها ۱۵ متغیر با بار عاملی بالای ۰/۵ در عامل‌های مورد نظر طبقه‌بندی شده‌اند.

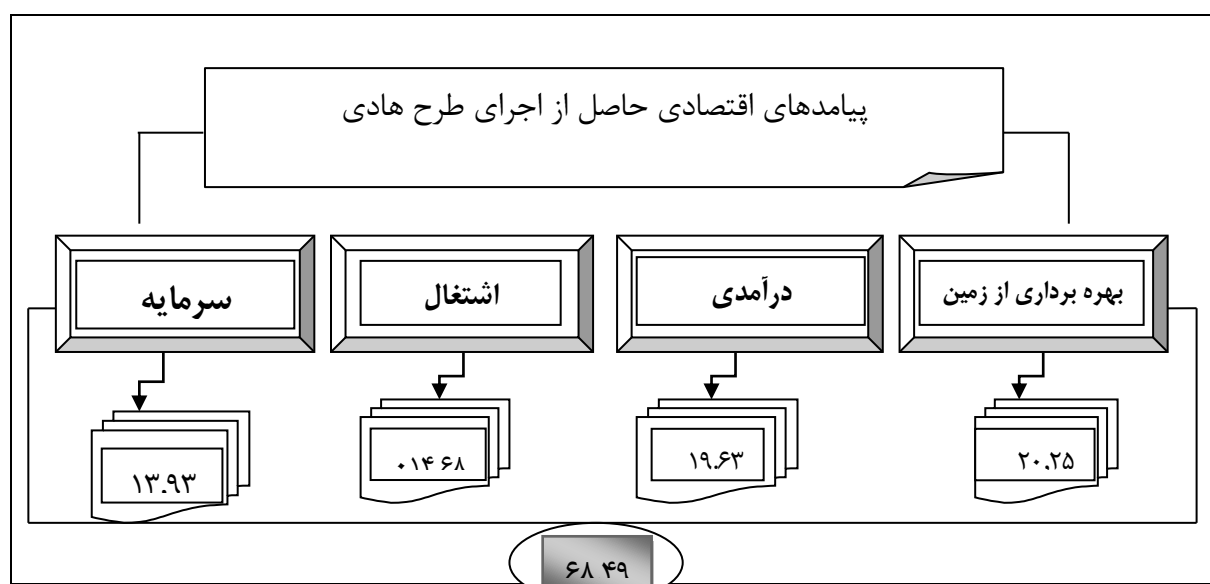
جدول ۶. متغیرهای مربوط به هر یک از عوامل و میزان بارهای عاملی بدست آمده از ماتریس چرخش یافته

عامل‌ها	متغیرها	بار عاملی
تغییر در بهره برداری از زمین	میزان تغییرات ارزش زمین داخل بافت روستایی	۰/۸۹۵
	میزان تغییرات ارزش زمین خارج بافت روستایی	۰/۸۴۰
	تغییر کاربری اراضی روستایی	۰/۸۷۶
وضعیت درآمد	افزایش قیمت اراضی روستاییان	۰/۹۴۶
	توزیع عادلانه امکانات و کاهش نابرابری‌ها اقتصادی	۰/۷۲۳
	افزایش پس‌انداز خانوارهای روستایی	۰/۷۵۹
	پرداخت به موقع هزینه‌های تخریبی و عقب‌نشینی ساختمان‌ها	۰/۶۳۶
وضعیت اشتغال	ایجاد فرصت‌های شغلی مستقیم و غیر مستقیم	۰/۸۶۱
	تنوع شغلی (توسعه متوازن هر ۳ بخش کشاورزی-صنعت و خدمات)	۰/۸۲۵
	افزایش کارگاه‌های تولیدی-خدماتی	۰/۶۸۴
وضعیت سرمایه‌گذاری	جلب سرمایه‌گذاران بومی-غیر بومی به منطقه جهت سرمایه‌گذاری	۰/۷۸۴
	نرخ سرمایه‌گذاری انجام شده بعد از اجرای طرح در بخش صنعتی-تولیدی	۰/۷۱۹
	نرخ سرمایه‌گذاری انجام شده بعد از اجرای طرح در بخش خدماتی	۰/۶۶۴
	تکمیل و اصلاح چرخه‌ی تولید و مصرف روستایی	۰/۶۲۲

مآخذ: یافته‌های تحقیق؛ ۱۳۹۶

با توجه به تحلیل عاملی، در مؤلفه «تغییر در بهره برداری از زمین» به دلایلی همچون افزایش قیمت اراضی داخل بافت روستایی و تغییر کاربری اراضی روستایی به سمت ساخت و ساز مسکن و کارگاه‌ها باعث جذب جمعیت به این منطقه شده است، به نحوی که این عامل به عنوان عامل نخست وارد تحلیل گردیده و بیشترین میزان واریانس را به خود اختصاص داده است. یکی دیگر از پیامدهای اقتصادی مهم اجرای طرح هادی مربوط به افزایش قیمت مسکن و اراضی روستایی بوده است که نسبت به شرایط قبل از اجرای طرح قابل توجه است. همچنین اجرای طرح هادی، به دلیل توزیع عادلانه امکانات و کاهش نابرابری‌ها اقتصادی، افزایش پس انداز خانوارهای روستایی و پرداخت به موقع هزینه‌های تخریبی و عقب نشینی ساختمان‌ها تا حدودی توانسته است منجر به افزایش نسبی در میزان درآمد برخی گروه‌ها گردد و رضایت نسبی را در میان روستاییان ایجاد نماید.

عامل بعدی که در اولویت سوم قرار گرفته است، عامل بهبود شرایط اشتغال است. در این خصوص ایجاد فرصت‌های شغلی مستقیم و غیرمستقیم، تنوع شغلی و افزایش کارگاه‌های تولیدی-خدماتی بعد از اجرای طرح هادی در روستاهای مورد مطالعه، پیامدهای مثبتی را به همراه داشته است. در نهایت، بهبود شرایط و زمینه‌های سرمایه‌گذاری به عنوان عامل چهارم وارد تحلیل شده است. در این خصوص، به دلیل جلب سرمایه‌گذاران بومی و غیر بومی، افزایش نرخ سرمایه‌گذاری در بخش صنعتی - خدماتی، از جمله ایجاد کارگاه‌های تولیدی کوچک مقیاس و افزایش مراکز خدماتی در دهستان انجیراب موجب افزایش علاقمندی روستاییان به محیط روستا و در نتیجه افزایش ماندگاری و کاهش مهاجرت روستاییان به ویژه جوانان از روستا شده است، همچنین به دلیل سایر تأثیرات اجرای طرح هادی در بُعد اقتصادی سبب گردیده که اعتماد روستاییان به دولت افزایش یابد به نحوی که روحیه مشارکت و همکاری روستاییان را در اجرای پروژه‌های مربوط به طرح هادی ارتقا داده است.

شکل ۳. مدل تحلیلی پیامدهای اقتصادی حاصل از اجرای طرح هادی همراه با سهم درصدی هر یک از عوامل

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۶

(۵) نتیجه‌گیری

اجرای طرح هادی با هدف فراهم کردن بستر تجدید حیات و هدایت روستا به لحاظ ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی و با تأمین عدالت در امکانات و تسهیلات مناسب، در صد آن است که رفاه نسبی را برای روستاییان فراهم آورد. این در حالی است که در خصوص پیامدهای مثبت این طرح تردید وجود دارد و در بعضی از مناطق روستایی اثرات معکوس داشته است.

این تحقیق با هدف ارزیابی پیامدهای اقتصادی حاصل از اجرای طرح هادی در دهستان انجیراب از توابع شهرستان گرگان انجام گرفت. یافته‌های تحقیق بر اساس نتایج آزمون آماری تحلیل عاملی بیانگر آن است که مؤلفه‌هایی همانند؛ تغییر در بهره برداری از زمین، بهبود شرایط درآمدی، اشتغال و سرمایه گذاری قرار گرفتند و ۶۸/۴۹ درصد از واریانس کل اثرات اقتصادی اجرای طرح هادی روستایی در منطقه مورد مطالعه را تبیین نمودند. در این میان، عامل تغییر در بهره برداری از زمین با تبیین ۲۰/۲۵ درصد از واریانس کل، توانسته است بیشترین میزان واریانس را به خود اختصاص داده و در اولویت نخست قرار بگیرد. پس از عامل تغییر در بهره برداری از زمین؛ عامل دوم که در حدود ۱۹/۶۳ درصد از واریانس کل را به خود اختصاص داده است، عامل وضعیت درآمدی بود که مورد بررسی قرار گرفته است. عامل بعدی تأثیرگذار بر رضایت‌مندی روستاییان از اثرات اقتصادی اجرای طرح هادی در دهستان انجیراب که از دیدگاه پاسخگویان مورد توجه قرار گرفته است؛ عامل اشتغال است که در حدود ۱۴/۶۸ درصد از واریانس کل را به خود اختصاص داده است. در نهایت، پس از سه عامل اشاره شده، عامل‌های بعدی که بر اساس یافته‌های تحقیق در اولویت‌های چهارم قرار گرفته و ۱۳/۹۳ درصد از واریانس کل را تبیین نموده‌اند، عامل سرمایه گذاری بوده است. همچنین نتایج حاصل از چرخش عامل‌ها به روش واریماکس نشان می‌دهد که از ۲۰ متغیر وارد شده در تحلیل عاملی اکتشافی، تنها ۱۵ متغیر که دارای بار عاملی بالای ۰/۵ درصد بوده‌اند باقی مانده‌اند و بصورت جدا در چهار عامل طبقه‌بندی شده‌اند.

نتایج کسب شده در این پژوهش، با نتایج تحقیقات پیشین از جمله؛ کلانتری و خواجه‌شاهکوهی (۱۳۸۱)، میرزایی (۱۳۹۱)، رضایی (۱۳۹۳) و شمعی (۱۳۹۳)، که عامل کالبدی را از مهم‌ترین عامل‌ها در میزان رضایت‌مندی روستاییان از اجرای طرح هادی تلقی داشته‌اند، هم‌خوانی دارد. همچنین سواری (۱۳۹۱)، در بررسی میزان رضایت‌مندی روستاییان از طرح هادی در روستای قراگل شهرستان دیواندره به نتایج مشابه دست یافته، به طوری که سه عامل ایجاد علاقه‌مندی به روستا، اثرات فیزیکی - کالبدی و ایجاد اشتغال‌های جانبی در روستا به عنوان مهم‌ترین میزان رضایت‌مندی از اجرای طرح‌های هادی توسط روستاییان شناخته شده است. از سویی دیگر، مرادی (۱۳۸۸)، در نتایج پژوهش خود توجه به عامل اجتماعی را مهم‌ترین مؤلفه تأثیرگذار در میزان رضایت‌مندی روستاییان تلقی کرده که با نتایج تحقیق حاضر هم راستا است.

با توجه یافته‌های تحقیق پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- ✓ با توجه به رضایت‌مندی مطلوب روستاییان از اجرای طرح در برخی زمینه‌ها به ویژه اثرات اقتصادی، پیشنهاد می‌شود از طریق برنامه‌های ترویجی منسجم همچون چاپ و توزیع نشریات و بروشورها، اطلاع‌رسانی از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی از جمله رادیو و غیره، نسبت به آگاهی‌سازی و توجیه مردم محلی در خصوص ابعاد مختلف طرح هادی روستایی به ویژه پیامدها و اثرات مثبت اجرای طرح اقدام گردد. بدون تردید، ارائه چنین اطلاعاتی می‌تواند در جلب مشارکت فعالانه مردم محلی در تمام مراحل تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، اجرا و بهره‌برداری طرح‌های اقتصادی، بهداشتی و عمرانی و... می‌تواند در جریان توسعه، تکمیل و استمرار طرح نقش به‌سزایی را ایفا نماید.
- ✓ با توجه به نتایج تحلیل عاملی مبنی بر رضایت‌مندی روستاییان در بُعد اقتصادی از جمله؛ ایجاد فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی، افزایش درآمد، افزایش قیمت اراضی که به تبع اثرات مطلوب اجتماعی همچون؛ افزایش انگیزه ماندگاری در بین روستاییان، افزایش مشارکت مردمی و ایجاد اعتماد نسبت به برنامه‌های دولت را به همراه دارد، می‌توان از این فرصت‌های مناسب اقتصادی- اجتماعی برای تدوین برنامه‌های عملیاتی توسعه دهستان انجیراب بهره‌گرفت.
- ✓ باتوجه به اثر بخشی پایدار و مطلوب طرح هادی روستایی بر معیارها و شاخص‌های توسعه اقتصادی روستاها، طراحی ساختار فرابخشی اجرای طرح هادی روستایی، توجه به دانش بومی و به‌کارگیری نیروهای محلی در تهیه و اجرای طرح هادی روستایی و توانمندسازی علمی- فنی جامعه روستایی الزامی است.
- ✓ همچنین اصلاح شرح خدمات تهیه طرح هادی روستایی و تقویت زمینه‌های اقتصادی و تخصیص اعتبار مناسب برای تهیه و اجرای طرح هادی روستایی و تدوین قوانین مقررات لازم برای همکاری‌های بین بخشی لازم و ضروری است.

۶ منابع

- آسایش، حسین، (۱۳۸۶)، برنامه ریزی روستایی ایران، چاپ هفتم، انتشارات دانشگاه پیام نور تهران، تهران.
- بابامیری، چیا، نصرالله مولائی هاشجین، اکبر معتمدی مهر، تیمور آمار، (۱۳۹۷)، «تحلیل تحولات ساختار اقتصادی روستاهای پیرامونی شهر سقز»، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۷، شماره ۲۷، صص ۱۰۰-۷۹.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی شهرستان گرگان، طرح‌های روستای توشن، ۱۳۸۳.
- بوستانی، داریوش، محمدحسین ابتکاری، احمد محمدپور، (۱۳۹۱)، «ارزیابی شاخص‌های کیفیت زندگی در نواحی روستایی کشور»، فصلنامه راهبرد اجتماعی و فرهنگی، سال ۱، شماره ۴، صص ۱۹۵-۱۶۷.
- پاپلی‌یزدی، محمدحسین، ابراهیمی (۱۳۸۵)، نظریه‌های توسعه روستایی، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان.
- پژوهشکده سوانح طبیعی (۱۳۸۸)، ارزشیابی اثرات اجرای طرح‌های روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.

- پورطاهری، مهدی، عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، سید علی بدری، (۱۳۹۰)، راهبردها و سیاست‌های توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- توکلی، جعفر، اکرم رزلانسری، (۱۳۹۵)، «تحلیل اثرات کالبدی و اقتصادی طرح‌های هادی روستایی مورد: روستاهای شهرستان کرمانشاه»، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۵، شماره ۱۶، صص ۱۶۰-۱۴۱.
- حق‌پناه، مریم، مرجان دهقانی، (۱۳۸۸)، بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی، انتشارات دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- رضایی، روح‌اله، محمد شوکتی امقانی، (۱۳۹۳)، بررسی و تحلیل مشکلات اجرای طرح هادی روستایی در مناطق روستایی شهرستان اسکو (مطالعه موردی: روستای سرین دیزج)، فصلنامه علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی اهر، سال ۱۴، شماره ۴۵، بهار، صص ۸۰-۶۳.
- رضایی، روح‌اله (۱۳۹۱)، بررسی مشکلات زیست‌محیطی اجرای طرح هادی در روستای سرین دیزج در شهرستان اسکو. مجموعه مقالات دومین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست، تهران، ۲۶ و ۲۷ اردیبهشت ماه ۱۳۹۱، صص ۱-۱۰.
- رضایی، صفا (۱۳۹۲)، تحلیل مشکلات اجرای طرح هادی در مناطق روستایی شهرستان زنجان، فصلنامه مسکن و محیط روستا، دوره ۳۲، شماره ۱۴۲، صص ۶۶-۴۹.
- رهنمایی، محمدتقی، پروانه شاه‌حسینی (۱۳۸۶)، فرایند برنامه‌ریزی شهری در ایران، چاپ چهارم، انتشارات سمت، تهران.
- زبردست، اسفندیار، (۱۳۷۶)، روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشکده هنرهای زیبا، تهران.
- زرافشانی، کیومرث، ایوب شاه‌حسینی، محمد صادق عباسی زاده، اقدس ولی‌زاده، محمد باقرنسب، مجید بهرامی (۱۳۸۹)، ارزشیابی کیفی اجرای طرح‌های هادی در روستای کرناچی شهرستان کرمانشاه کاربرد نظریه بنیانی، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، دوره ۱، شماره ۳، پاییز.
- زیاری، کرامت‌الله (۱۳۷۸)، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، انتشارات دانشگاه یزد، یزد.
- سواری، مسلم، نعمت‌اله شیری، حسین شعبانعلی فمی (۱۳۹۱)، تحلیل عوامل مرتبط با رضایتمندی روستاییان از طرح‌های هادی: مطالعه موردی روستای قراگل شهرستان دیواندره، فصلنامه مسکن و محیط، شماره ۱۴۳.
- شکور، علی، علی شمس‌الدینی، (۱۳۹۳)، سنجش تحقق‌پذیری ابعاد اجتماعی- اقتصادی اجرای طرح هادی در سکونتگاه‌های روستایی مورد شناسی: روستای کناره - شهرستان مرودشت، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای، شماره ۱۳، زمستان، صص ۵۲-۳۹.
- شماعی، علی، فرشته احمدآبادی، حسن احمدآبادی (۱۳۹۳)، ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۳، شماره ۶، تابستان، صص ۸۸-۷۵.
- شماعی، علی، فرشته احمدآبادی، حسن احمدآبادی، (۱۳۹۳)، ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر سکونتگاه‌های روستایی، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۳، شماره ۶، تابستان، صص ۸۸-۷۵.
- صابری‌فر، رستم (۱۳۹۰)، بررسی متغیرهای تأثیرگذار بر موفقیت طرح‌های هادی روستایی در استان خراسان جنوبی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۶، شماره ۳، پاییز، شماره پیاپی ۱۰۲، صص ۲۳۰-۲۱۳.
- عزیزپور، فرهاد، صدیقه حسینی‌حاصل، (۱۳۸۷)، مروری بر روند تحولات کالبدی روستاهای کشور با تأکید بر طرح‌های روستایی، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۳، سال ۲۷، صص ۵۵-۴۲.

- عنابستانی، علی اکبر، فرهاد عزیزپور، مهدی جوانشیری، (۱۳۹۳)، بررسی میزان رضایت جوامع روستایی از مکانیابی کاربری‌های طرح هادی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای نمونه شهرستان خواف)، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۹، شماره ۴، شماره پیاپی ۱۱۵، صص ۱۶۵-۱۸۰.
- عنابستانی، علی اکبر (۱۳۹۳)، تحلیل اثرگذاری عوامل ساختاری-نهادی مؤثر بر مشارکت روستاییان در فرآیند اجرای طرح هادی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان خواف)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شماره ۱۳.
- عنابستانی، علی اکبر، مجتبی روستا، اصغر آوریده، محمد صیادی آنگلی، (۱۳۹۳)، «مقایسه تطبیقی سطح برخورداری سکونتگاه‌های روستایی با استفاده از مدل ضریب ویژگی و موریس (مطالعه موردی: بخش میمند - شهرستان فیروزآباد)»، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، سال ۶، شماره ۱۹.
- عنابستانی، علی اکبر، محمد حسن اکبری، (۱۳۹۱)، ارزیابی طرح‌های هادی و نقش آن در توسعه کالبدی روستا از دیدگاه روستاییان (مطالعه موردی: شهرستان جهرم)، مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۴.
- کلانتری، خلیل، علیرضا خواجه‌شاهکوهی، (۱۳۸۱)، بررسی مشکلات و موانع اجرایی طرح‌های بهسازی و کالبدی روستایی از نظر سرپرستان خانوارهای روستایی در شهرستان گرگان، اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۸، سال ۱۰، صص ۱۸۵-۱۹۹.
- مرادی، محمود، آمنه ابطحی‌نیا، زهرا شاهی سوندی، (۱۳۸۸)، بررسی اثرات اجرای طرح‌های توسعه در توسعه کالبد روستای مطالعه موردی: روستای حاجی‌آباد بخش مرکزی شهرستان بیرجند، انتشارات دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان.
- مطیعی لنگرودی، سید حسن، حسنعلی فرجی سبکیار، سیروس حجت شامی، (۱۳۹۸)، «تحلیل موانع و قابلیت‌های تنوع بخشی فعالیت‌های در اقتصاد روستایی مورد: بخش رحمت‌آباد و بلوکان شهرستان رودبار»، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۸، شماره ۲۷، صص ۱۹-۱.
- منصورفر، کریم، (۱۳۸۹)، آمار در علوم اجتماعی (رشته علوم اجتماعی)، چاپ ۱۱، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
- مولائی‌هشجین، نصراله، (۱۳۸۶)، تحلیل پیرامون اهداف، ضرورت‌ها و فرایندهای تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی با تاکید بر گیلان. چشم‌انداز جغرافیایی، شماره ۴، سال ۲، صص ۱۲۳-۱۰۵.
- Barton, Thomas. (1997), **Our Resources**. Gland, Switzerland and Cambridge, UK : IUCN , The World Conservation Union.
- Cagliero, R, Cristiano S., Pierangeli F., Tarangioli., S., (2011), **Evaluating the Improvement of Quality of Life in Rural Areas**, Ancona – 122nd EAAE Seminar, Evidence-Based Agricultural and Rural Policy Making: 1-15.
- Choguill, Charle. (2007), **The search for policies to support sustainable housing**, habitat International, vol. 31.
- Fischer, S., Koshland, C. and Young, J. (2005), "Social, economic, and environmental impact assessment of a village-scale modern biomass energy project in Jilin province, China: local outcomes and lessons learned", Journal of Energy for Sustainable Development, 9 (4): 50- 59.
- Gibson, K., Cahill, A. and McKay., D. (2010), **Rethinking the dynamics of rural transformation: performing different development pathways in a Philippine municipality**. Journal of Transactions of the Institute of British Geographers, No. 35, Vol. 11, pp. 237- 255.
- Hammer, R.B., Stewart, S. I., Hawbaker, T. J and Radeloff, V. C. (2009), **Housing growth, forests, and public lands in Northern Wisconsin**. Journal of Environmental Management

- Holand. J, Burian.M and dixey.1.(2003), **Tourism in Poor rural areas , diversifying the Product and expanding the benefits in Rural**,Paper no12.
- Liu, Y. S. (2007), **Rural transformation development and new countryside construction in eastern coastal area of China**. Acta Geographica Sinica, No. 62, pp. 563- 570.
- Long, H., Zou, J., Pykett, J. and Li, Y. (2011), "**Analysis of rural transformation development in China since the turn of the new millennium**", Journal of Applied Geography, 31 (1): 1094- 1105.
- Long, H., Zou, J., Pykett, J. and Li, Y. (2012), **Analysis of rural transformation development in China since the turn of the new millennium**. Journal of Applied Geography, No. 31, Vol. 9, pp. 1094- 1105.
- Moseley, M. J. & Owen, S., (2008), **The future of services in rural England: The drivers of change and a scenario for 2015**, Progress in Planning Volume 69, Issue 3, April 2008, Pages ۹۳-۱۳۰.
- Pemberton, S. and Goodwin, M. (2011), **Rethinking the changing structures of rural local government- State power, rural politics and local political strategies?** Journal of Rural Studies, 26 (3): 272- 283.
- Shijie, J., Liyin, S. and Li, Z. (2012), **Empirical study on the contribution of infrastructure to the coordinated development between urban and rural areas**. Procedia Environmental Sciences, No. 11, Vol. 4, pp. 1113- 1118.
- Siegfried, B. and Budjurova, E. (2011), **Issues and challenges in rural development: compendium of approache for socio-economic and ecological development in developing countries**, Margraf Publishers GmbH.
- Stafford .M and Marmot .M (2003), **Neighbourhood deprivation and health: does it affece us all equally?** Int J. Epidemiol; pp337-66.